Xalisa kəndi və bütün Qərbi Azərbaycan 37 ildir azərbaycanlılarsız qalıb

"Xalisa kəndi, Vedibasar mahalı və bütün Qərbi Azərbaycan 37 ildir ki, bölgənin əsrlər boyu sakinləri olan azərbaycanlılarsız qalıb. 1988-ci il noyabrın 30-da Vedibasar rayonunun Xalisa kəndində baş verən dəhşətli hadisələr Ermənistanın etnik təmizləmə siyasətinin bir epizodudur. Xalisa kəndindən deportasiya olunan insanlar işgəncələrə, qeyri-insani rəftara və insanlıq əleyhinə cinayətlərə məruz qalıblar. Tarix boyu azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən etnik təmizləmə prosesi xüsusilə 1905-1906, 1918-1921, 1948-1953 və 1987-1991-ci illərdə özünü daha amansız formada göstərib. 1987-1991-ci illərdə bütün azərbaycanlıların öz ata-baba yurdlarından - Ermənistandan zorla çıxarılması birərslik düşmənçiliyin daha bir faciəvi mərhələsinin yekunudur. Ermənistandan çıxarılan azərbaycanlı qaçqınların ümumi sayı isə hazırda 3 yüz mindən çoxdur".

Bu sözləri AZƏRTAC-a açıqlamasında Milli Məclisin deputatı Pərvanə Vəliyeva deyib.

O qeyd edib ki, Vedibasar mahalı Araz çayının ətəyində, qədim oğuz türklərinin məskunlaşdığı ərazidir. Vedibasar mahalının Vedi rayonunun aranlı-dağlı 145 kəndindən, həmçinin Ağrı dağının ətəklərində, Araz çayının sahilində yerləşən onlarca kənddən biri də Xalisa kəndidir. Bu kənd aranda yerləşməklə şimaldan Şidli kəndi, şərqdən Avşar kəndi, cənubdan Dəvəli kəndi, Arazdəyən, Naxçıvan MR, qərbdən isə Araz çayı vasitəsilə Türkiyə ilə həmsərhəddir. "Xalisa" sözünün mənası xali torpaq, yəni "dövlət torpağı, dövlət xəzinəsinə aid mülk" deməkdir. Vedi rayonunun ermənilər tərəfindən dəyişdirilmiş adı ilə Ararat şəhərinə Zavod da deyilirdi. Abbasqulu bəy Şadlinski 1930-cu illərdə,

1988-1990-CI İLLƏRDƏ VEDİ RAYONUNDA ERMƏNİLƏR TƏRƏFİNDƏN ÖLDÜRÜLƏN AZƏRBAYCANLILARIN SİYAHISI

1. **Nağıyev İqbal Miryaqub oğlu**, 1908-ci il təvəllüd, Şirazlı kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
2. **Əkbərin iki aylıq oğlu**, 1988-ci il təvəllüd, Şirazlı kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
3. **Məmmədov Məhərrəm Səfər oğlu**, 1908-ci il təvəllüd, Böyük Vedi qəsəbəsi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
4. **Orucov Nizami İnqilab oğlu**, 1956-ci il təvəllüd, Böyük Vedi qəsəbəsi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
5. **Cavadov İsmayıl Məhəmmədhüseyn oğlu**, 1930-cu il təvəllüd, Dəvəli şəhəri, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
6. **İsmayılova Gülgəz Məhəmməd qızı**, 1908-ci il təvəllüd, Xalisa kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
7. **Əliyev Məmməd Nəsrulla oğlu**, 1893-cü il təvəllüd, Dəvəli şəhəri, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
8. **Məmmədov Salman Məmməd oğlu**, 1958-ci il təvəllüd, Kiçik Vedi kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
9. **Süleymanov Şamo Əli oğlu**, 1914-cü il təvəllüd, Yeni həyat kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
10. **Yusifova Seyran Kələ qızı**, 1916-cı il təvəllüd, Yeni həyat kəndi, 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.
11. **Həsənova Gözəl Həsən qızı** 1920-ci il təvəllüd, Yeni həyat kəndi 1988-ci ildə işgəncə ilə öldürülüb.

burada sement zavodu tikdirdiyi üçün o vaxtdan şəhərin adına zavod deyirdilər. Hətta bu zavodun tikintisi "Axırıncı aşırım" filmində də yer alıb. Zəngəzur dəhlizi o zaman açıq idi və burada Bakı-İrəvan dəmiryolu qatarı işlək olduğu üçün azərbaycanlılar Bakıya bu yolla gedib-gəlirdilər. Yalnız Zəngilandan Zəngəzura keçəndə Ermənistan SSR bu məntəqədə pasportları yoxlayırdı.

"Bəzi mənbələrə görə, 2 mindən çox əhalisi olan Xalisa kəndində üçmərtəbəli məktəb binası, mədəniyyət evi, məişət evi, tibb məntəqəsi, hamam, məscid, poçt, rabitə evi, dörd məğaza, istirahət parkı və beş yüzdən artıq yaşayış evi tikilmişdi. Həmçinin istirahət parkının ərazisində İkinci Dünya müharibəsi zamanı Xalisa kəndindən həlak olmuş qəhrəmanların unudulmaz xatirəsinə abidə də ucaldılmışdı. Əsasən azərbaycanlılardan ibarət olan kənddə Livandan, Türkiyədən, Suriyadan və başqa xarici dövlətlərdən məqsədli şəkildə köçürülmüş erməni ailələri də yaşayırdı. Bu kəndə ilk dəfə 1920-ci ildə 12 erməni ailəsi köçürülmüşdü. Kənd vaxtilə tamam azərbaycanlılardan ibarət olub. Kənddə Məmmədduşağı, Muxtaruşağı, Yuvalılar, Dəvəlilər, Muradqanlılar, Məhərrəmuşağı, Alıuşağı, Seyidlər, Dağlılar, Fatanuşağı, Babauşağı, Yasavullular, Sarxanlılar, Heydəruşağı, Məngülülər, Kolanlılar, Tağıyevlər, Cəfəruşağı, Feyziyevlər olmaqla, bir neçə tayfa yaşayıb. Deportasiyadan bir müddət öncə isə azərbaycanlılar məqsədli şəkildə işdən çıxarılıb. Onlar qonşuluqda yaşayan ermənilər tərəfindən diskriminasiyaya məruz qalır, illərdir yan-yana yaşadıqları qonşularından artıq "çıxıb gedin" mesajları alırdılar. Bu prosesə "hüquqi əsas" geyindirmək üçün müxtəlif yollara əl atılır, bəhanələr yaradılırdı. Şəhərlərdə, rayon mərkəzlərində, idarə və müəssisələrdə azərbaycanlılar mənəvi və fiziki təhqirlərə məruz qalırdılar. Əlacsız qalan günahsız xalq gah Araz sahilindəki hərbi hissəyə axışıb hərbçilərdən imdad istəyir, gah da şikayət məktublarını ovaxtkı Müdafiə Komitəsinə göndərirdilər. Lakin ozamankı rəhbərlik tərəfindən insanların şikayətlərinə baxan yox idi. Başqa kəndlər kimi Xalisa kəndində də azərbaycanlıların əlindən ovçu tüfəngləri alınmışdı. 1988-ci ilin mart ayında Vedibasarda azərbaycanlılara qarşı ermənilərin silahlı hücumları artsa da, heç kəs doğma yurdunu tərk etmək istəmirdi. Zaman-zaman Naxçıvana üz tutan əhali kənddə sakitçilik olduğunu öyrənən kimi geri qayıdırdı. 1988-ci il noyabrın 23-də bir neçə köç yola düşərək digər kənddə məskunlaşmışdı. Amma bilmirdilər ki, onların taleyində daha kədərli günlər hələ qabaqdadır. Həmin axşam köçə hücum olmuş, insanları vəhşicəsinə döymüşdülər.

Ailə üzvlərimin şahidi olduqlarına görə, 1988-ci il noyabrın 30-da kəndin giriş-çıxışları bağlanıb ki, azərbaycanlılar kənddən maşınlarla qaça bilməsinlər. "Daşnaksütyun" erməni inqilab partiyasının əsgərləri, "Qarabağ komitəsi" və "Yerkrapa" terror təşkilatının nümayəndələrindən ibarət birləşmələr havaya mərmi ata-ata kəndə daxil olublar. Şahidlərin dediklərinə görə, Qarabağ bölgəsindən gələn ermənilər "miatsum" çağırışları edir, millətçi şüarlar səsləndirirdilər. Nənəmin dediklərinə görə, nədənsə, hadisələr başlanandan kəndin giriş-çıxışlarını qoruyan rus əsgərləri də "arşə" çəkilmişdi. Bu zaman bir qrup kənd əhalisi qərb doğru Türkiyə sərhədinə toplaşmışdı, lakin Arazın soyuq sularından sərhədi aşmaq üçün yetərli vaxtları olmamışdı. Bələdçilik edən yerli ermənilər isə quldur dəstələrinə azərbaycanlı evlərini göstərirdi. Erməni quldur dəstələri kəndə doluşub əvvəlcədən nişanlanmış evlərə hücum edirdilər, evləri ələk-vələk edir, amansız zorakılıq və hədə-qorxu ilə kəndlilərin qiymətli əşyalarını, zinət əşyalarını və maddi vəsaitlərini talayırdılar. Ələ keçirdiklərini mənimsəyir, əhalini isə kəndin mərkəzinə toplayırdılar", - deyə deputat vurğulayıb.

Deputat bildirib ki, onlar qadınlara qarşı xüsusilə amansız olublar, qadın və qızların qızıl sırğalarını qulaqlarından zorla qoparıb, hətta hamilə qadınlar belə onların vəhşiliklərindən xilas ola bilməyiblər: "Günahsız vətəndaşlar, qocalar, qadınlar və uşaqlar təcavüzkarlar tərəfindən zorla sürüklənərək yük maşınlarına atılıblar. Azərbaycanlı qaçqınlar ağlasığmaz işgəncələrə dözməli olublar. 11 nəfər oradaca işgəncə ilə öldürülüb, döyülənlərdən əksəriyyəti kənddən çıxandan bir müddət sonra həyatını itirib. Azərbaycanlıların Ermənistandan deportasiyası məcburi şəkildə həyata keçirildiyi üçün sakinlərə öz şəxsi əşyalarını götürmək imkanı yaradılmayıb. Erməni terror təşkilatından əmr verilib ki, heç kim bu torpaqlardan bir çöp belə apara bilməz.

Hadisənin birbaşa şahidi olan qohumlarımın söylədiklərinə görə, yük maşınları kənddən izdihamın arasından keçərək irəliləyirdi. Belə ki, Vedi rayonunun müxtəlif kəndlərində yaşayan erməni əhalisi qızışdırılıb yollara düzülmüşdü. Onlar "rədd olun, türklər", "miatsum", "türklərə ölüm" kimi şüarlar səsləndirir, yük maşınlarını daşlayırdılar. İnsanlar çarəsiz halda doğma kəndi, ev-eşiyi yük maşınlarında tərk edərək Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə köçürdülər. Lakin yaşlı nəslin nümayəndələrindən bir çoxu həsrətə tab gətirməyib dünyasını dəyişdi. O cümlədən Gülsüm nənəm erməni terror təşkilatının əsgərləri tərəfindən döyülmüşdü və o da bir neçə il xəstəlikdən əziyyət çəkdikdən sonra Bakı şəhərində dünyasını dəyişdi. Atam, anam və biryaşlı qardaşım həmin vaxt kəndi tərk etmək məcburiyyətində qalıblar. Onlar da deportasiya edilən bir çox qaçqınları kimi çətinliklərlə - həm yaşayış üçün ev və iş tapmaqda çətinliklərlə, həm də sağlamlıq problemləri ilə üzləşiblər. Bu gün də onlar keçdikləri o çətin dövrün travmalarını daşıyırlar. Bununla belə, bir gün doğma yurdumuza qayıdacağımıza inamımızı heç vaxt itirmədik".

Hazırda Qərbi Azərbaycanda, eləcə də Vedi rayonunda bir çox yaşayış məntəqəsində evlərin dağıdılmış vəziyyətdə olduğunu deyən P.Vəliyeva əlavə edib ki, bu müddət ərzində Ermənistan ərazisində azərbaycanlılara aid mədəni və tarixi irs - o cümlədən məscidlər və qəbiristanlıqlar dağıdılmış, yer adları dəyişdirilmişdir.

"Kənddən çıxan zaman belə onun adı kəndin giriş-çıxış lövhələrində Xalisa kimi qeyd olunsa da, deportasiyadan sonra əldə olan mənbələrə əsasən 1991-ci ilin aprel ayında adı dəyişdirilərək "Noyakert" adlandırılıb. Rayonda yaşayış olan daha 33 kəndin adı da müxtəlif illərdə dəyişdirilərək erməniləşdirilib, tarixdən bir irsi məqsədli şəkildə silmək cəhdləri aparılıb. Bütün qərbi azərbaycanlılar kimi, mənim də babalarımın ana-atasının, nənələrimin anaatasının və bir sıra vaxtsız vəfat etmiş qohumlarımın məzarları o torpaqlarda qalıb. Xalisa kəndinin insanlarının yeganə arzusu doğma torpağa qayıtmaq, yaylaqları gəzmək, bulaqlarının suyundan içmək, doğma torpaqda ata-baba qəbirlərini ziyarət etmək, öz evlərinə geri dönməkdir. Əminəm ki, qərbi azərbaycanlıların da sülh yolu ilə geri qayıdışı yaxın gələcəkdə reallaşacaq", - deyə deputat əlavə edib.

Azərbaycan.- 2025.- 2 dekabr (№254).- S.3.